

РЕЦЕНЗІЇ

«НАШОГО ЦВІТУ ПО ВСЬОМУ СВІТУ»

**РОЗОВИК Д.Ф., РОЗОВИК О.Д. ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ:
ДРУГА ПОЛОВИНА XVI СТ. – 1930-ТІ РОКИ. МОНОГРАФІЯ. – 2-ГЕ ВИД. – ВІННИЦЯ:
НІЛАН-ЛТД, 2013. – 406 С.**

Українська діаспора одна з найбільших у світі, вона формувалася протягом багатьох десятиріч, кожна хвиля переселенців мала свої соціально-економічні і суспільно-політичні причини. Найбільш дослідженою у цьому плані є Західна українська діаспора. Про неї опубліковано сотні праць і статей, проведено багато міжнародних наукових конференцій. Однак однією з найчисленніших все ж таки залишається Східна українська діаспора, яка склалася протягом XIX–XX ст. Ця частина переселенського руху виявилася поза серйозною увагою українських і зарубіжних вчених. Надзвичайно актуальними, з позиції історичної науки, є глибокі комплексні дослідження, присвячені українським переселенцям до європейської і азійської частин Росії, Казахстану, а також питання щодо міграційних процесів всередині України, зокрема залюднення територій півдня. Одним із таких комплексних досліджень стала надрукована у 2013 р. монографія київських істориків Д. та О. Розовиків «Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. – 1930-ті роки».

Монографія складається з семи розділів, ґрунтовного джерельного і наукового матеріалу, цікавих додаткових матеріалів. Структура роботи продумана і систематизована відповідно до останніх наукових вимог.

Варто погодитися з думкою авторів про те, що вивчення малодосліджених або зовсім невідомих для історичної науки етапів та періодів переселенського руху в Україні з середини XVI ст. до 1940-х рр., його соціально-економічні, демографічні і культурні наслідки як для України, так й Московської держави, Російської імперії та СРСР є потрібними для створення повномасштабної картини подій історії не лише Європи але й Азії (с. 6).

Задля історичної справедливості Д. і О. Розовики проаналізували внесок своїх попередників, які із великим зацікавленням розпочинали нелегкі пошуки матеріалів, що розкривали ті чи інші причини і наслідки переселенського руху з України. Загалом, основою дослідження стали матеріали 10 регіональних архівосховищ України (до монографії залучено інформацію із 72 фондів), 13 збірників опублікованих документів, 53 періодичних

видань і 219 монографій, наукових статей дослідників з усієї країни та закордоння (с. 322–349). Поряд з опрацюванням друкованих праць, вчені вивчили й значну джерельну базу, тісно пов'язану з переселенським рухом. Серед джерел значне місце займають закони, постанови, укази, розпорядження органів місцевої влади, рішення громадських організацій тощо.

У другому розділі праці розкриваються причини і суть руху українського населення на вільні землі України та Росії у другій половині XVI ст. – 1850-х рр. Зважаючи на наявність вільних земель, українці спочатку намагалися освоїти навколишні території, які були або малозаселені або не заселені постійним населенням. Причиною, котру дослідники вважають основною, стала складна соціально-економічна ситуація, що змушувала селян, козаків і міщан переселятися на вільні землі. Особливо такі процеси прискорювалися після придушення повстанського руху як наприкінці XV і XVI ст., так і в першій половині XVII ст. (с. 40–43). В XVII ст. відбувається перше велике переселення українців (бл. 20 тис. осіб) до Калуги, Шацька, Переяслав-Залеського, Коломни, Рязані, Пронська, Нижнього Новгорода, Вологди, Білозерська та інших міст (с. 41, 53). Потік переселенців на схід України особливо посилюється в період Руїни, і автори вказали низку причин, які призводили до цього результату. Серед умов, що спонукали українське населення мігрувати, окрім внутрішніх негараздів, були і умови окремих міжнародних договорів – Бахчисарайського (1681 р.), Кучук-Кайнарджийського (1774 р.), Белгородського та ін. Дослідники виявили також причини активізації переселення на Приуралля, Сибір та Казахстан у XIX ст. (с. 60–66).

Третій розділ розкриває вплив та наслідки скасування кріпосного права в Російській імперії на переселенський рух селянства в другій половині XIX ст. Цілком логічно автори поділили цю частину своєї роботи на чотири підрозділи: переселення на південь України і Крим; міграція на Донщину, Кубань, Ставропольщину і північний Кавказ; освоєння вільних земель Поволжя, Уралу і Середньої Азії; пореформене переселення українців до Сибіру,

Далекого Сходу і Казахстану. За підрахунками дослідників, у різні регіони Російської імперії виїхало 3,7 млн. осіб з України (с. 102).

У четвертому розділі проаналізовано вплив Столипінської аграрної реформи на вирішення земельного питання серед селян. Зокрема, дослідники уточнили специфіку регіонального переселенського руху. Детально розглянули причини і соціально-економічні наслідки та проблеми поселенців на нових для них місцях проживання. На відміну від попередніх праць, Д. та О. Розовики вважають, що задумана П. Столипіним аграрна реформа щодо забезпечення безземельного селянства землею за рахунок освоєння вільних територій та розподілу общинного землекористування не дала бажаного результату. Для підкріплення своїх висновків вони надають велику кількість фактологічного і статистичного матеріалу (с. 117–122).

Наростання аграрної кризи в УСРР у 1920-х рр. і заходи радянських органів влади щодо її подолання розглянуто в п'ятому розділі монографії. Цілком логічним є розгляд переселенського руху в радянську епоху. Зважаючи на те, що міграційні процеси в той час не припинилися, а ще більше посилювалися у зв'язку з модернізаційними процесами в економіці, певними несприятливими умовами проживання у сільській місцевості. В 1920-х – 1930-х рр. втручання державних органів влади у переселенський рух не припинилося. Частина населення цілеспрямовано стимулювалася до

переселення у регіони масштабних промислових будівництв, у місцевості, які постраждали від голодів 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. (с. 126, 145–148). За підрахунками авторів, з 1921 по 1934 рр. до Сибіру з України офіційно виїхало 564 тис. осіб та самовільно 50 тис. осіб (с. 159). Значна частина переселенців осіла також і в Казахстані. Дослідники звернули увагу також і на переселенський рух представників національних меншин – євреїв на південь України (с. 195–204), поляків (с. 213–216), німців (с. 216–221), молдаван (с. 221–223), циган (с. 223–231) та ін.

В останніх розділах роботи дослідники комплексно проаналізували матеріально-технічне забезпечення переселенців (розділ VII) та їхнє соціально-економічне й культурне становище на нових землях (розділ VIII).

Одну з найцінніших частин праці становлять додатки, в яких вміщено друковані джерела, фотодокументи і картосхеми необхідні для кращого розуміння тих процесів, які відбувалися у зв'язку з переселенським рухом як в межах України так і формуванням східної української діаспори.

Таким чином, розглянута монографія стала цінним внеском у розвиток історичної науки. Вона розширила і поповнила важливим архівним і науковим матеріалом дану тематику, змусила переглянути окремі консервативні положення щодо переселенського руху.

© *Леонід Могильний*